

TA'LIM-TARBIYA JARAYONIDA MILLIY QADRIYATLARNING AHAMIYATI

Avazova Xushro'ybibi Kamoltdin qizi

Nizomiy nomidagi O'zMPU Tarix fakulteti "Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi"
yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta'lim-tarbiya jarayonida milliy qadriyatlarning tutgan o'рни va ahamiyati ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, yosh avlodni ma'naviy-axloqiy jihatdan barkamol etib tarbiyalashda milliy urf-odatlar, an'analar, qadriyatlar va xalq pedagogikasining o'рни yoritilgan. Ta'lim tizimida milliy qadriyatlarni singdirish orqali o'quvchilarda vatanparvarlik, insonparvarlik, milliy g'urur va ma'naviy yetuklik fazilatlarini shakllantirish masalalari asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: qadriyatlar, moddiy va ma'naviy boyliklar, tarixiy taraqqiyot, millat, elat, urf-odatlar, milliy an'analar, milliy-ma'naviy me'ros, milliy munosabatlar, milliy tarbiya, ajdodlar me'rosi, ma'naviyat, ahloqiy qadriyatlar, Yangi O'zbekiston, jamiyat taraqqiyoti, islohatlar.

Qadriyatlar deganda biz narsa va voqealar, jamiyat moddiy va ma'naviy boyliklarning ahamiyatini ifodalash uchun qo'llaniladigan tushuncha. Milliy-ma'naviy qadriyatlar – "milliylik" "ma'naviyat" va "qadriyat" tushunchalari kesishgan nuqtada jamlashgan ijtimoiy xodisalarni o'z ichiga oladi.

Deylik ayrim millatlar tarixiy taraqqiyot davomida ishlab chiqarishning ma'lum sahasida yuksak layoqatni shakllantirgan tarbiya, tafakkurning ta'siri yo'nalishiga e'tibor beradi.

Milliy xarakterida, hayotga, ijtimoiy hodisalarga munosabatida o'ziga xosliklari bor. Axloqiy, huquqiy, siyosiy madaniyat sohalaridagi xatti-harakatlarda ham ma'lum ijobiy tafovutlar uchraydi. Bunga o'xshash rangbaranglik nafaqat boyligimiz, balki taraqqiyotimiz sur'atini tezlashtiruvchi omil bo'lishi mumkin.

Qadriyatlar ijtimoiy tarixiy taraqqiyotning mahsuli sifatida o'z ildiziga, vorisiylikka ega. Qadriyat insonlar uchun qadrli, e'zozli bo'lgan narsalar, jarayonlardir. Qadriyatlar juda sermazmun va ko'p qirrali tushuncha.

U birinchidan, biror obyektning ijobiy yoki salbiy qiymatini ifodalasa, ikkinchidan, ijtimoiy ongning normativ belgilovchi – baholovchi jihati (sub'ektiv qadriyatlar yoki ong qadriyatlarini)ni ifoda etadi. Shunga ko'ra obyektiv (ashyoviy) va sub'ektiv (ong) qadriyatlarini bir-biridan farqlanadi.

Qadriyatning birinchi ko'rinishi, ya'ni ob'ektiv (ashyoviy) qadriyatlarga –

1. tabiiy boyliklar va tabiat hodisalari (yaxshilik va yomonlik nuqtai nazaridan baholanadi);
2. mehnat mahsullarining iste'mol qiymati (umuman foydalilik);
3. ijtimoiy hodisalarda mujassamlashgan ijtimoiy ezgulik va yovuzliklar;
4. tarixiy hodisalarning progressiv yoki reaksion ahamiyati;
5. hozirgi zamon kishilarining boyligi sifatida namoyon bo'luvchi moziyning madaniy merosi;
6. ilmiy haqiqatning foydali samarasi yoki nazariy ahamiyati;

7. kishilarning xatti-harakatlarida ifodalanuvchi axloqiy yaxshilik yoki yomonlik;
8. tabiiy va ijtimoiy ob'ektlarning hamda san'at asarlarining estetik jihatdan tavsiflanishi;

9. sajdagohlar, diniy ibodat buyumlari va boshqalar ashyoviy qadriyatlarga kiradi.

Ong qadriyatlariga normativ tasavvurlar (yaxshilik va yomonlik, adolat, go'zallik va xunuklik haqidagi, tarixning ma'nosi va insonning vazifasi haqidagi tasavvurlar, ideallar, harakat normalari va printsiplari tarzida ifodalangan ijtimoiy ko'rsatmalar va baholar, talab va ta'qiqlar, maqsad va loyihalar kiradi. Qadriyatlar ichida eng birinchi va eng umumiy hayotning o'zidir, chunki hayotdan mahrum bo'lish qolgan barcha qadriyatlardan foydalanishni yo'qqa chiqaradi... qolgan qadriyatlar, aslini olganda, hayot ne'matlarining mohiyatidir, madaniy qadriyatlardir". V.P.Tugarinov "qadriyat" va "baho" tushunchalarini bir-biridan farqlash zarurligini uqtiradi. Qadriyat real yoki orzudagi hodisa (bor narsa yoki ideal)dir, baho esa shu hodisaga munosabatni bildiradi. U yoki bu hodisani qadriyatlarga mansub hisoblash, ya'ni uni qadriyatlarga qo'shish yoki qo'shmaslik ana shu munosabatga ijobiy yoki salbiy bahoga bog'liq. Qadriyatlarning hayotdagi o'rni va ahamiyati baholash tufayli belgilanadi. Baholash esa insonlarning ehtiyojlari, manfaatlari, maqsadlari, qiziqishlaridan kelib chiqadi. Ma'lumki, jamiyat a'zolarining ehtiyojlari, manfaatlari, maqsadlari xilma-xil bo'lib, ko'pincha ular bir-biriga zid kelishi mumkin. Shuning uchun ham muayyan ijtimoiy guruhlar, millatlar, sinflar uchun oliy qadriyat bo'lib hisoblanib kelingan tabiat va jamiyat hodisalari boshqalar uchun qadriyat bo'lmasligi ham mumkin va aksincha. Bundan shunday xulosa chiqarish mumkin: tabiat va jamiyat hodisalarini qadriyat turkumiga kiritish va kiritmaslik kishilarning ehtiyojlari, manfaatlari, orzu-istaklari, maqsadlari bilan belgilanadi. Demak, qadriyat deyilganda inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan, millat, elat va ijtimoiy guruhlarning manfaatlari va maqsadlariga xizmat qiladigan tabiat va jamiyat hodisalari majmui tushunilmog'i lozim. Demak, bundan ko'rinadiki, milliy qadriyatlar bizning milliy manfaatlarimizni, bugungi va ertangi orzu-intilishlarimizni o'zida mujassamlashtirgan, jamiyat va davlat taraqqiyoti talablariga to'la javob bera oladigan, yillar o'tgani sari insonlar uchun qadri ortib boradigan g'oya va tushunchalardan iborat bo'lishi kerak. Milliy qadriyatlar – ma'naviyatning eng muhim tarkibiy qismi sifatida Qadriyatlarga tadqiqotchi olimlar bir qancha ta'riflarni berishadi. Jumladan, "Qadriyatlar – jamiyatda kishilar o'rtasida obro'ga, e'tiborga, hurmatga, nufuzga ega kishilar, munosabatlar, holatlar, moddiy narsalar va ma'naviy boyliklar majmuasi", "Qadriyat inson va jamiyat ma'naviyatining tarkibiy qismi, olamdagi voqealar, hodisalar, jarayonlar, holatlar, sifatlar, talab va tartiblarning qadrini ifodalash uchun ishlatiladigan tushuncha" va boshqalar. Qadriyatlar amal qilish doirasiga ko'ra milliy, mintaqaviy va umuminsoniy turlarga bo'linadi. Biz ushbu maqolada milliy qadriyatlar, ularning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni va ahamiyati haqida so'z yuritamiz. Milliy qadriyatlar – millatning tili, madaniyati, tarixi, urf-odatlarini, an'analari, jamiki moddiy va ma'naviy boyliklarini, iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy hayotining barcha tomonlarini qamrab olishi bilan murakkab ijtimoiy-ruhiy hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Insonning qaysi millatga mansub ekanligi haqidagi tasavvuri faqat g'oyagina emas, balki tuyg'u hamdir. Bu tuyg'u kishida millatning tarixi, ruhiyati, hozirgi holati va xususiyatini tushunish, his qilish shaklida mujassamlashgan bo'ladi. Insonda milliy ong va g'urur bo'lmasa, u o'zining qaysi millatga

mansubligini his etmasa, uning milliy qadriyatlarini anglashini tasavvur qilishi qiyin. Har bir millat va elat ajdodlaridan qolgan bilim boyliklaridan, tajriba va tarixiy saboqlaridan, odob-axloq, ta'lim-tarbiyaga oid o'g'itlari va yo'l-yo'riqlaridan kelajagini yaratishda qo'llaydi. O'zbek xalqida dunyo tan berib kelayotgan ajoyib insoniy fazilatlar, nodir urf-odatlar mavjud.

Oila a'zolarining barchasi to'planmaguncha ovqat yemay turish, oila boshlig'ini odob saqlab kutish, ota-onani o'rnidan turib kutib olish, ularga har doim iltifot ko'rsatish, kelgan mehmonni izzat-ikrom bilan kutib olish, kattalarga hurmat, kichiklarga mehr-shafqat, qarindosh-urug'larga, qo'ni-qo'shnilarga, mahalladoshlarga, tanish-bilishlarga yordamni ayamaslik va boshqalar bunga misol bo'ladi. Birovlar bilan muomalada odob-axloq qoidalariga qat'iy amal qilish, o'zidan kattalar, yoshi ulug'lar bilan hayo, odob-andisha asosida so'zlashish, ularga nojoiz so'zlarni aytmaslik, betgachoparlik qilmaslik, odob-axloq, andishani qo'ldan bermaslik – bularning hammasi xalqimizning milliy mentalitetiga xos bo'lgan qadriyatlar hisoblanadi va yuksak darajada e'zozlanadi.

O'zidan kattalarni, birinchi galda keksa bobolaru otalarni, nuroniy onalari buvilarni hurmat qilish, e'zozlash, ular uchun qo'ldan kelgan yordamni ayamaslik o'zbek xalqining an'anaviy qoidasi bo'lib, ular o'zbek oilalarida yoshlikdan bolalar ongiga, qon-qoniga, vujud-vujudiga chuqur singdirilib yuboriladi, ota-bobolarimiz an'alariga ko'ra, yoshlar o'zidan kattalarni ko'rganda tanish-tanimasligidan, millati va jinsidan qat'iy nazar salom berishlari, yo'lda ro'baro' kelganda birinchi bo'lib o'tkazib yuborishlari, ular bilan samimiy munosabatda bo'lishlari, iltifotlarini ayamasliklari lozim.

O'zbek oilalarida o'tadigan bironta ham marosim, to'y-tomosha, hashar keksalarning maslahatisiz va ishtirokisiz o'tmaydi. Keksalarning turmush tajribalari, bilim boyliklari, bosib o'tgan yo'llari, yo'l-yo'riqlari, maslahatlari, saboqlari – yoshlar uchun eng katta boylik, bitmas-tuganmas xazinalar konidir. Bugun mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevori barpo etilar ekan, biz hech shubhasiz bu fenomen hodisa quruq yerda, yo'q joyda yaratilmayotganini anglab yetishimiz lozim. Gap shundan iboratki, O'zbekiston qadim-qadimdan buyuk sivilizatsiyalar, jahon ahamiyatiga ega kashfiyotlar yurti hisoblanadi. Biz bekorga bunday kashfiyotlar yaratgan mutafakkir olimlarimiz bilan faxrlanmaymiz. Darhaqiqat, ming yillar davomida mamlakatimiz hududida yaratilgan Birinchi va Ikkinchi Renessans davrlari keyinchalik jahon tamadduniga sezilarli hissa qo'shgan va bu hodisa jahon olimlari tomonidan keng e'tirof etilgan.

Shu ma'noda bugungi kunda O'zbekistonda ma'rifatli jamiyatni barpo etish maqsadi, jamiyat a'zolarini yaxshilik, ezgulik, insonparvarlik kabi fazilatlar sari yetaklaydigan g'oyalar mavjudligi aslida bizning boy milliy-madaniy merosimiz borligidan darakdir. Ana shunday murakkab davrda, yashash uchun kurash avj olgan bir paytda madaniyat ravnaqi uchun zarur shart-sharoitlar va zamin yaratila boshlandi. Ma'lumki, milliy qadriyatlar va milliy madaniyat masalalarini o'rganishda qo'l keladigan eng muhim manbalar ikkita bo'lib, ularning birinchisi arxeologiya bo'lib, uning omillari boshqa manbalar, masalan, yozma manbalarga qaraganda juda qadimiyydir. Ularning paydo bo'lishi insonning hayvonot dunyosidan ajralib chiqqan boshlagan davri, ya'ni 2,5-3 million yillarga borib taqaladi. Insoniyat tarixi, uning madaniyatini o'rganishning ikkinchi manbai yozuv bo'lib, uning paydo bo'lishi miloddan avvalgi IV-III ming yilliklardan iborat.

Boshqacha soʻz bilan aytganda, eramizning hozir biz yashab turgan ikki ming yilini ham qoʻshsak, unda bugungi dunyoda yashayotgan avlodning ota-bobolari olti ming yillik tarixga, madaniyatga, milliy qadriyatlarga ega ekanligini anglab olish mumkin. Shu narsaga eʼtibor berish lozimki, biz “milliy madaniyatlar”, “milliy qadriyatlar” atamalarini ishlatilgan, aslida oʻrganilayotgan davrda yaratilgan moddiy va maʼnaviy madaniyatlarga “milliy” soʻzini qoʻshish unchalik ham toʻgʻri kelavermaydi. Bunda koʻproq qadriyatlar va madaniyatlarning qaysi millat yoki xalq mulki ekanligini aniqlashda asosan hududiy omildan kelib chiqqan holda tushunish toʻgʻri boʻladi. Ayni paytda, u yoki bu davr madaniyati, qadriyatlari haqida yorqinroq tasavvurga ega boʻlish uchun madaniy qatlamlar haqida bilimga ega boʻlishni maqsadga muvofiq, deb bilamiz.

Bunday qatlamlar insoniyatning turmushi, xoʻjaligi va ijtimoiy faoliyatining izlari saqlanib qolgan tuproq qatlami sifatida tushuniladi. Ming yillar osha asta-sekin vujudga kelgan bunday madaniy qatlamlar ochiq manzilgohlar, gʻor-makon, qishloq va shahar madaniy qoldiqlarining jamiyat rivojlanishi bilan bogʻliq holda joylanishi tufayli yuzaga keladi. Mamlakatimiz maʼnaviy madaniyati, qadriyatlari haqida fikr yuritganda I-IV asrlardagi buyuk Kushon podshohligi davridagi oʻziga xos madaniyat toʻgʻrisida gapirmaslik mumkin emas. Kushon podshohligi siyosiy tushuncha (joʻgʻrofiysi – Baqtriya) boʻlib, bu davrda Markaziy Osiyo, Afgʻoniston, Pokiston xalqlari tarixidagina emas, balki butun dunyo madaniyati taraqqiyotida muhim oʻrin egallagan. Bu davrda antik madaniyati, tili va dinlari har xil boʻlgan xalqlarning siyosiy jihatdan birlashishi ayniqsa zarur edi. Turli xalqlar madaniyatining chatishishi natijasida bu yerda oʻziga xos yangi madaniyat shakllandi va rivojlandi.

Oʻz navbatida, keyingi asrlar madaniyatining taraqqiyotiga zamin boʻlib xizmat qilgan. Oʻzbekiston madaniyati va milliy qadriyatlari haqida gapirganda, hech shubhasiz, Turk hoqonligi haqida fikr bildirmaslik mumkin emas. Hoqonlik VI asr oʻrtalariga kelib tarkib topgan boʻlib, u haqidagi manbalar VI-VIII asrlarda toʻplangan va asosan epigrafik yodgorliklar – Urxundagi runik yozuvlar (Kultegin yodgorligi), Xitoy manbasi “Tan xonadoni tarixi” (VII-IX) kabilardan iborat edi. Turk hoqonligi hududida topilgan yodgorliklar, ayniqsa, Kultegin, Bilga hoqon, Ungin, Kuli Chur, Moyun Chur, Tunyuquq bitiglarining ahamiyati kattadir. Ushbu bitiglarda, ayniqsa, muhim qadriyat hisoblangan Vatan tuygʻusi nihoyatda yuksak qadrlangan. Jumladan, Bilga hoqon turk xalqining vatani abadiy boʻlishi uchun kurashdi. Vatanni saqlab qolish faqat hoqonning oʻziga emas, xalqqa ham bogʻliqdir. Bilga hoqon xalq oʻz hukmdorining yoʻl-yoʻriqlarini amalga oshirishi lozim, aks holda uning boshiga koʻp kulfatlar kelishini taʼkid etib, kishi oʻta ishonuvchan boʻlmasligi, boshqalarning gapini mulohaza qilganidan soʻng ish yuritishi kerak, deydi. U odamni ajrata bilmay, toʻkis ishonuvchan boʻlsa fojiga yoʻl ochiladi, darbadarlik shundan boshlanadi, deb: “Ey turk xalqi, toʻkis ishonuvchisan, samimiy, nosamimiyni ajratmaysan, kim qattiq gapirsa, samimiyni ham tanimaysan. Oʻshandayliging uchun tarbiyat qilgan hoqoningning soʻzini olmayin, har qaerga ketding, u yerlarda butunlay gʻoyib boʻlding, nom-nishonsiz ketding”. Yuqorida taʼkidlangani kabi, buyuk ajdodlarimiz uchun Vatan tuygʻusi eng oliy qadriyat hisoblangan. Shuningdek, oila, oʻzaro hamkorlik, tinchlik, vatanparvarlik, samimiyluk kabi qadriyatlar uzoq ming yillar davomida shakllandi, sayqal topib, xalqimizning milliy oʻzligini anglashdagi muhim sifatlarga aylandi. Shu maʼnoda taʼkidlash

mumkinki, o'zbek madaniyati aslida, bu qadriyatlardan tarkib topgan fenomen hodisa hisoblanadi. Bugun mamlakatimizda barpo etilayotgan Yangi O'zbekistonning taqdiri ko'p jihatdan o'sha ming yillar davomida shakllangan milliy qadriyatlarni asrab-avaylash va ularni yangi mazmun bilan boyitib borishdan iboratdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Avloniy. Turkiy guliston yoxud ahloq. –Toshkent: O'qituvchi, 1992. – 160 b.
2. Mahmud al-Koshg'ariy. “Devon lug'otit turk” .
3. Amir Temur. Ko'ragon jangnomasi. –Toshkent: Cho'lpon, 1990. – 329 b.
4. Yusuf Xos Xojib. Qutadg'u bilig: (Saodatga yo'llovchi bilim) / Hozirgi o'zbek tilida bayon qiluvchi va so'z boshi muallifi B.To'xliiev. – Toshkent: Yulduzcha, 1990. – 192 b.